

עמי נג'בי

קהליה, שלטון ומאבק במרחב

מחמוד יאסין | 2024-2025

תוכן עניינים

5.....	תקציר
7.....	מושגים נרדפים
11.....	רקע היסטורי ומסגרת תיאורטית
21.....	שאלת מחקר
25.....	מהי עמדתו של האדריכל בקהילות שמתארגנות באופן עצמאי?
29.....	חלופות תכנון
31.....	דפוסים עירוניים
33.....	התערבות עירונית
36.....	התערבות בזום אין
43.....	עקרונות תכנון
58.....	סיכום
59.....	ביבליוגרפיה

פרויקט גמר

סטודיו [פרו]אקטיבית

מנחים | פרופ' אורח גבי שורץ, ד"ר דקלה יזהר

אדריכלות חוקרת

מנחה | ד"ר אורין שחר

מסלול ארכיטקטורה ובינוי ערים

הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון

התשפ"ה | 2024

תקציר

קהילה ושלטון

הפרויקט מתמקד בשכונת עג'מי שביפו, שכונות מעורבות אשר מתמודדת עם בעיות פוליטיות, חברתיות וכלכליות מורכבות. האוכלוסייה הערבית המקומית, מהעניות במדינה, נאבקת לשמור על זכותה לחיות בעיר על הקרקע שהפכה ליקרה ביותר. עג'מי מספרת סיפור על אנשים הנלחמים לשמר את זהותם וזכותם לבית אל מול כוחות השלטון, הכלכלה והפוליטיקה. סיפור על שימוש הממסד בג'נטריפיקציה ככלי לגירוש שקט של אזרחים הפלסטינים. זהו מיקרוקוסמוס של המציאות הישראלית, שבו מפגש בין תרבויות מייצר מתח בין פיתוח עירוני לבין שימור המורשת והקהילה המקומית. השכונה היא זירה שבה המאבק על הבית הפרטי הופך לשאלה ציבורית רחבה יותר – כיצד שומרים על קהילות קיימות לצד פיתוח? האם שיתוף פעולה בין שלטון ואזרחים יכול להבטיח עתיד משותף? ואם לא, האם ניתן לעצב אדריכלות של התנגדות שתגן על התושבים ותשמר את הקיים? ספר זה מבקש להאיר את המורכבות של עג'מי דרך סיפורי תושביה, ולהציע חזון לשינוי חברתי באמצעות אדריכלות ותכנון עירוני שמכירים בחשיבות השוויון והשייכות לכלל תושבי העיר.

מילות מפתח |

אזרחים, שלטון, ממסד, כלכלה, חברה, עיר, מאבק וג'נטריפיקציה.

המונח הערבי "עג'מי" (أَعْجَمِيّ), שמשמעותו זר, לא ערבי. נאמר למישהו שלא שייך למקום או נמצא בסביבה שהוא לא רגיל אלה.

מושגים נרדפים

ג'נטריפיקציה

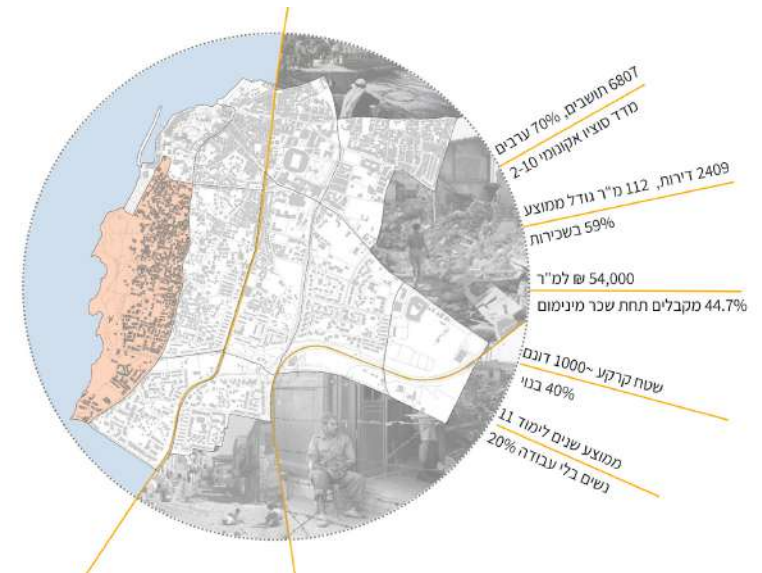
תהליך עירוני-חברתי מתוכנן של מעבר אוכלוסייה מהמעמד הבינוני והגבוה לשכונות חלשות, תוך שינוי מתמשך של אופי השכונה ודחיקת האוכלוסייה החלשה. פעמים רבות מלווה בתהליך של התחדשות עירונית.

ג'נטריפיקציה אתנית

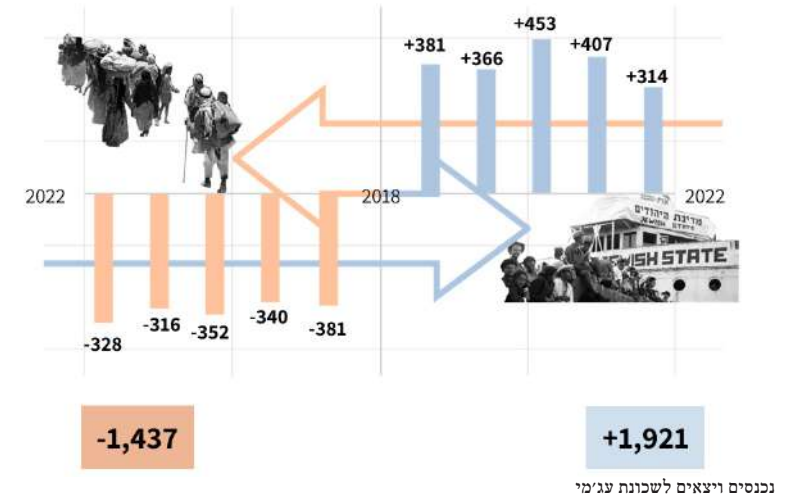
השינוי הזה מלווה גם בהחלפה של אוכלוסיות על פי רקע אתני, דתי או תרבותי. תהליך זה יכול להוביל לשינויים בחיים החברתיים, התרבותיים והכלכליים של האזור, ולעיתים ייתפס כבעיה חברתית עבור האוכלוסיות המוחלשות שמפנות את מקומן.

תהליך יהוד

פעולות שבמסגרתן יהודים משתלבים במרחבים שנחשבו בעבר כערים או אזורים מעורבים, או כאלו עם אוכלוסיות ערביות, מתוך כוונה להפוך את האזור לרוב יהודי. תהליך שבו אזור מסוים, עיר או שכונה, הופך ברובו או באופן מוחלט לאזור שבו האוכלוסייה היא יהודית.

נתונים על השכונה

נכנסים ויצאים לשכונת עג'מי

מקור: סקר מדיניות דיור, 2022, המרכז למחקר כלכלי חברתי, עיריית ת"א-יפו, TLV OPEN DATA.

רקע היסטורי ומסגרת תיאורטיות

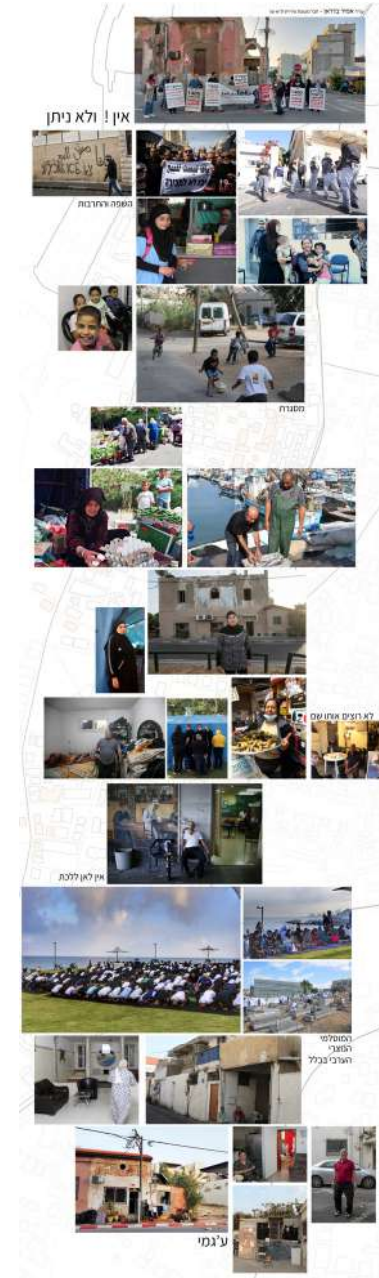
סיפור שלא סופר

מוקדי מתח מתמשכים בין התושבים לבין הרשויות. במקרים רבים, תושבים נאלצו לשוב לגור בבתים שהיו בעבר בבעלות משפחותיהם, אך הפעם לא כבעלים אלא כדיירי דיור ציבורי. בתנאים נוקשים וללא ביטחון קיומי. מצב פרדוקסלי זה (שבו אנשים הפכו לשוכרים בבתים שהיו שייכים להם) יצר פצע חברתי עמוק שטרם הגליר.

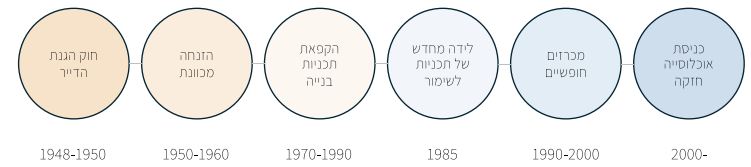
עג'מי, שבעבר הייתה שכונה משגשגת עם תרבות עשירה ומבנים מרהיבים, הפכה לאזור מוחלש שסבל מהידרדרות חמורה בתנאי המגורים. תהליכי ההריסה לא נבעו רק מצרכים תכנוניים, אלא גם ממדיניות מכוונת שנועדה לטשטש את זהותה הערבית של השכונה ולשלב אותה במרחב העירוני היהודי המתפתח. הממשל הצבאי שהוטל על יפו לאחר המלחמה הגביל את חופש התנועה של התושבים הערבים, מה שהוביל לתחושת ניכור ודחיקה לשוליים החברתיים. תהליכים אלו גרמו לאובדן משמעותי של נכסי תרבות, היסטוריה ומורשת ערבית, והשאירו חותם עמוק על המרחב הפיזי והחברתי של עג'מי, תוך השפעה ממושכת על המרקם החברתי והתרבותי של הקהילה הערבית המקומית.

לאחר מלחמת 1948, רבים מתושבי יפו הערבים עזבו או נאלצו לברוח מבתיהם בעקבות הקרבות והשינויים הדמוגרפיים שנוצרו. אלה שנותרו רוכזו בשכונת עג'מי, שהפכה ל"גטו" בשנים הראשונות של המדינה.¹ אזור מגודר שתושביו חיו תחת פיקוח הדוק, הגבלות תנועה חמורות, ומדיניות של הזנחה ממושכת לצד תהליכי הריסה שיטתיים. עם כינון הממשל הצבאי והחלת מדיניות ההפקעה, ניכרה הזנחה עמוקה במבנים ובתשתיות של השכונה. רבים מהבתים, שנותרו לאחר עזיבת או גירוש תושביהם הערבים, הוחרמו על ידי המדינה והוגדרו כרכוש נטוש ללא תחזוקה ראויה. נכסים אלה הוכרזו כ"נכסי נפקדים" והועברו לניהול המדינה בהתאם לחוק נכסי נפקדים, שהעניק לה סמכות להחרים רכוש של מי שהוגדר כ"נפקד". בשנות ה'50 בתים אילה הועברו לניהול חברות ממשלתיות לדיור ציבורי כגון עמידר, חלמיש ועמיגור, מה שיצר

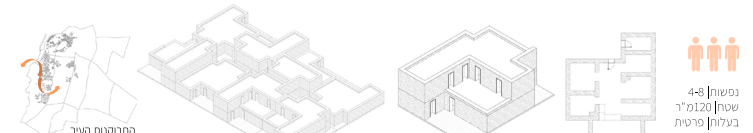
1 דניאל מונטרסקו, "כלוב זהב", תאוריה וביקורת 23, סתיו 2003.

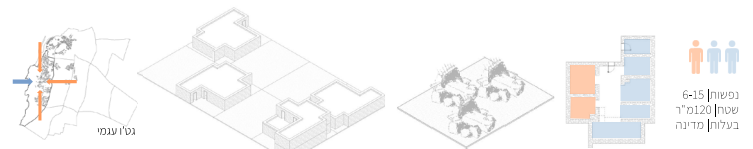
איך הופכים שכונת עוני לשכונת פאר?

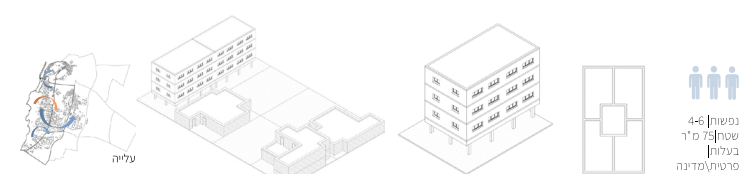
בנייה מרקמית (1950)

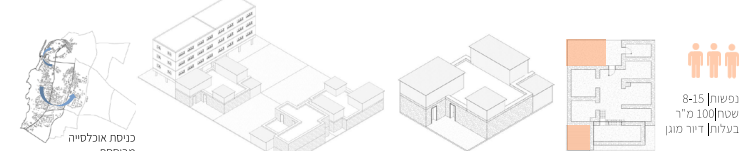
הריסה (1950)

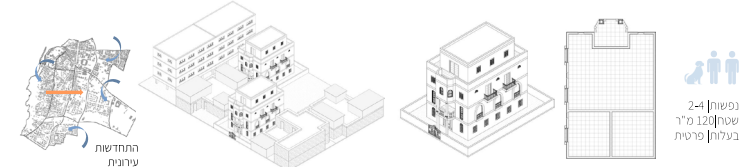
שיכונים (1955)

פלישות (1960)

שימור (1990)

מצבם של תושבי עג'מי ניתן לניתוח דרך המושגים של ג'ורג'ו אגמבן בספרו: "Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life" תושבי השכונה הערבים, שנותרו לאחר המלחמה, מייצגים דוגמה ל"חיים עירומים" אנשים שנוכחותם הפיזית נשמרת, אך זכויותיהם האזרחיות והפוליטיות נשללות. הפיכתם לבעלי מעמד זמני, ללא ביטחון קיומי, ולעיתים כדיירים בבתיים לשעבר, ממחישה את הפער בין קיומם הביולוגי לבין היעדר מעמדם החוקי. בנוסף, הממשל הצבאי והגבלות התנועה יצרו תנאים של "מצב חירום קבוע" שבו ההשעיה הזמנית של החוק הופכת למנגנון שליטה מתמשך.² מדיניות ההפקעה, ההזנחה וההריסה לא היו רק תגובות למצב מלחמתי אלא אמצעים ליצירת מרחב חדש שמוחק זהויות קודמות, תוך החזקת תושביו במעמד פרדוקסלי של נוכחות ללא שייכות מלאה. כך, עג'מי הופכת למקרה בוחן שבו המרחב והגוף הפרטי משמשים זירות לריבונות, שליטה

Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life* (Stanford: Stanford University Press), 1998

והדרה מתמשכת.

בשנת 1985 הוקם צוות תכנון יפו במטרה לעצב מחדש את המרחב העירוני של יפו ולשלב אותו במסגרת העיר תל אביב-יפו. מטרתו המרכזית הייתה ליישם מדיניות פיתוח ושיקום שנועדה להתמודד עם ההזנחה והנזקים שנגרמו במהלך המלחמה, לצד קידום תהליכים דמוגרפיים ותכנוניים שתאמו את צורכי המדינה החדשה. הצוות עסק בשיקום תשתיות, ניהול נכסי נפקדים, ותכנון אזורי מגורים חדשים עבור האוכלוסייה החדשה. מעבר לצרכים התכנוניים, פעל הצוות כמנגנון למימוש מדיניות מכוונת של טשטוש זהותה הערבית של יפו, באמצעות שינוי הנוף התרבותי והחברתי שלה. במקביל, הונהגה מדיניות שימור שנועדה לשמר מבנים ואתרים היסטוריים נבחרים, אך שימור זה לא נועד בהכרח להגן על המורשת הערבית, אלא להשתלב בנרטיב החדש של העיר ולשרת מטרות תיירותיות וכלכליות. בכך, הפכה פעולתו של צוות התכנון לא רק לפרויקט של בנייה פיזית, אלא גם למהלך פוליטי של עיצוב זהות ומרחב חדש וגירוש לתושבי המקום הפלסטינים.

נאלצו להתמודד עם מגבלות חמורות על תנועתם, הפקעת נכסיהם, והגבלות תכנוניות שהקשו על קבלת אישורי בנייה חוקיים. בשל כך, משפחות רבות נאלצו להקים מבנים ללא היתר, להרחיב בתים קיימים באופן לא מוסדר, או להשתלט על קרקעות שנחשבו ל"רכוש נטוש" או ציבורי, כדי לענות על צרכיהם הבסיסיים למגורים.

הרשויות הישראליות הגדירו מבנים אלו כ"פלישות", שכן הם נבנו ללא היתרים רשמיים ותוך חריגה מתוכניות המתאר העירוניות. ההגדרה הזו שימשה ככלי משפטי ומנהלי שאפשר למדינה להפעיל סנקציות כלפי התושבים, כולל צווים להריסת מבנים, קנסות, ולעיתים אף פינוי בכוח. תופעה זו יצרה מציאות פרדוקסלית, שבה תושבים שנותרו במולדתם הפכו למתויגים כ"פולשים" על אדמות שהיו שייכות למשפחותיהם במשך דורות, מה שהוביל לתחושת ניכור עמוקה ולמתח מתמשך בין הקהילה המקומית לרשויות המדינה.

מדניות השימור הייתה ברורה אבל מה שלא היה ברור הוא מהלך הג'נטריפיקציה שיוצר מתוך זה לתווך הארוך, תמר זנדברג טוענת בתזה שלה " ניתוח ביקורתי של מנגנון השימור: המקרה של שכונת ימין משה בירושלים " שימור יכול להוביל לג'נטריפיקציה בכך שהוא משרדג את המאפיינים החזותיים והפיזיים של אזור, מה שמעלה את ערך הנדל"ן ומושך אליו דיירים חדשים עם יכולת כלכלית גבוהה יותר. תהליכי השימור לרוב פועלים במקביל לדחיקת התושבים הקיימים, והחלפתם באחרים שמבוססים על טעמים והעדפות של קבוצות עם הון. בנוסף, השימור עשוי לשמש כלי לפיתוח כלכלי, שבו אזורים ששופצו מבוקשים יותר וגורמים להגירה פנימית של אוכלוסיות ממעמד סוציו-כלכלי גבוה.³

כתגובה לגירוש התושבים הערבים וכתוצאה ממצוקת הדיור החריפה שפקדה את האוכלוסייה הערבית שנותרה במקום לאחר המלחמה. רבים מהתושבים הערבים

3 תמר זנדברג, ניתוח ביקורתי של מנגנון השימור: המקרה של שכונת ימין משה בירושלים, (אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2008)

בנייה לא חוקית (פלישה), עג'מי

משתמשים באפורמליות ככלי שמאפשר להם להישאר בעיר ולהתמודד עם אתגרי התמשכות במרחב העירוני, למרות חוסר ההכרה הרשמית.

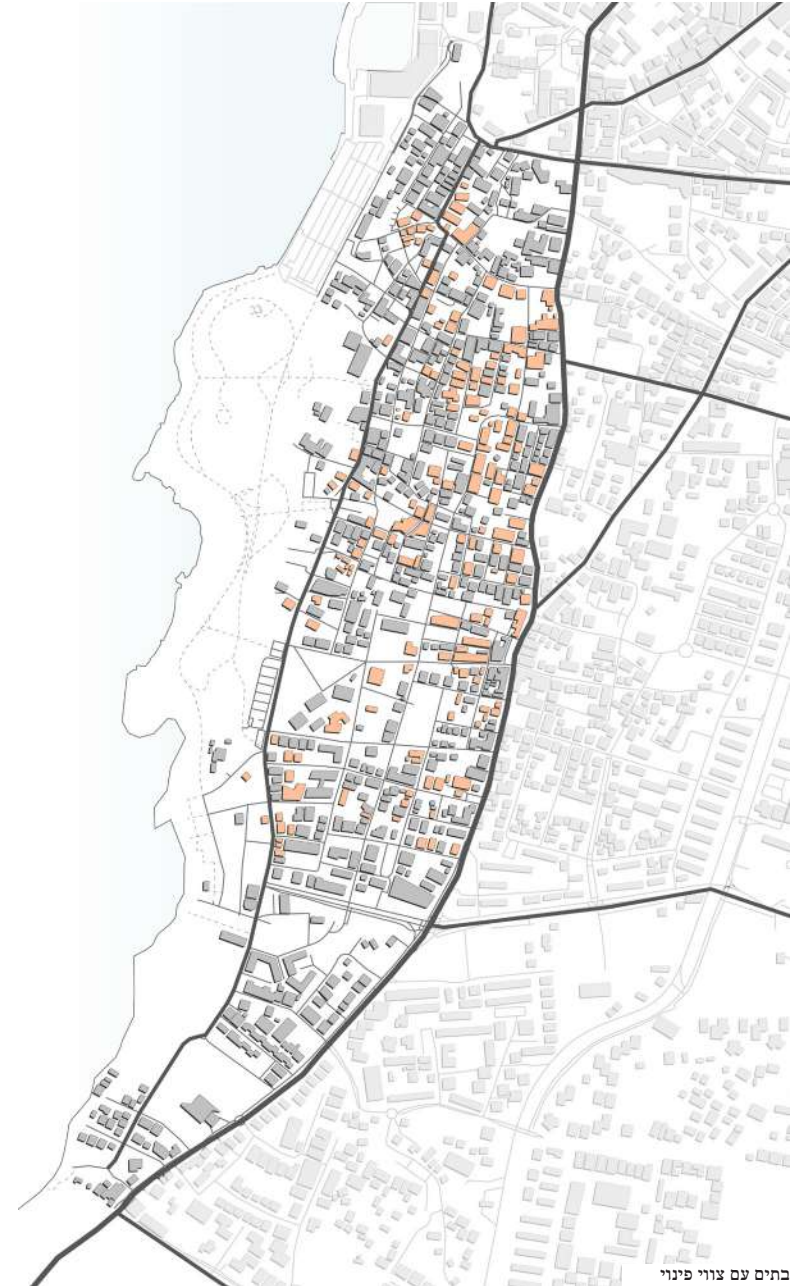
כיום, רבים מהתושבים הערבים מתמודדים עם תופעת "צווי הפינוי". הצווים ניתנים לעיתים בטענה שהתושבים (הפולשים) אינם עומדים בתנאי החוזה או בשל חובות שנצברו, אך התוצאה המעשית היא סילוק תושבים ותיקים מבתיהם. עבור הקהילה הערבית בעג'מי, צווי הפינוי מהווים איום ישיר על קיומם במרחב ומגבירים את התחושה של הדרה ודחיקה לטובת אינטרסים כלכליים ופוליטיים. בתים ונכסים שהיו תחת ניהול חברות הדיור הציבורי עוברים תהליך מואץ של מכירה ליזמים פרטיים ומשקיעים. התהליך, המונע על ידי כוחות ג'נטריפיקציה, מביא לעלייה דרמטית בערך הנדל"ן ומדיר תושבים ותיקים שאינם יכולים להרשות לעצמם להישאר. כך, עג'מי ממשיכה להיות מוקד למאבק על הזכות לעיר ועל הזכות לבית – לא רק כקורת גג, אלא גם כסמל של שייכות וזהות.

אנאניה רוי בספרה "אפורמליות עירונית" טוענת שאפורמליות אינה מצב של כאוס, אלא תוצאה של היעדרות סדר חוקי על ידי המדינה. המדינה, באמצעות מנגנוני התכנון והחוק שלה, מחליטה מה ייחשב לפורמלי ומה לא, ואילו צורות של אפורמליות יתפתחו או ייעלמו.⁴

הבנייה הלא-פורמלית אינה רק חריגה מהתכנון הרשמי, אלא חלק מהותי מהמרקם העירוני. רוי טוענת כי האפורמליות מספקת פתרונות יצירתיים לצרכים של אוכלוסיות מוחלשות, ומקדמת צמיחה עירונית אלטרנטיבית ושוויונית יותר. היא מדגישה כי יש להכיר בה כאמצעי לגיטימי ואפקטיבי בחיים העירוניים, ולא כבעיה שיש "לתקן".

ביפו, תושבים ערבים החיים בבנייה לא פורמלית מתמודדים עם מצבים דומים, בהם הם לא מקבלים הכרה רשמית מצד הרשויות, אך הם

Ananya Roy, 4
"Urban Informality: Toward an Epistemology of Planning," Journal of the American Planning Association, .Spring 2005, Vol. 71, No. 2, 147-158

בתים עם צווי פינוי

להשפיע על עיצוב המרחב העירוני, והוא טוען שהעיר צריכה להיות צודקת יותר, עם דגש על שוויון, צדק והכלה.

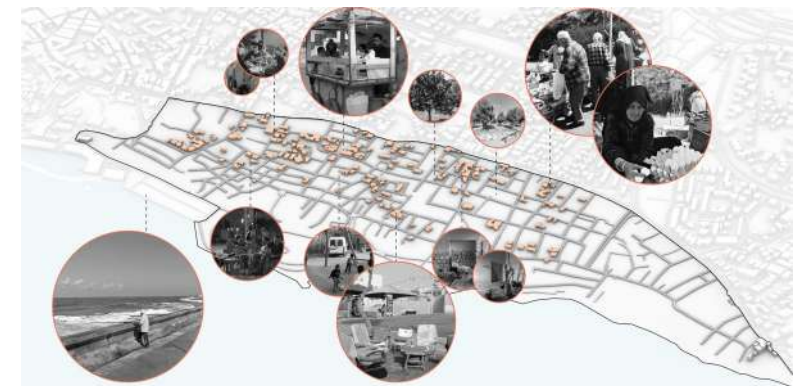
ניתן לראות כיצד העיר ביפו משקפת את המאבק בין שוויון במרחב העירוני להדרה חברתית. תושבים ערבים ביפו, במיוחד אלו החיים בבנייה לא פורמלית, מוצאים את עצמם מודרים מהמקום שבו הם חיים ונפגעים מצווי פינוי שמונעים מהם לקחת חלק בתהליכי קבלת ההחלטות העירוניים. הפינויים חושפים את חוסר השוויון במערכת העירונית, שבה אוכלוסיות מוחלשות נאלצות להתמודד עם פיתוח עירוני שמתעלם מצרכיהם. לפבר טען כי המאבק של תושבי יפו הוא לא רק על שימור בתייהם, אלא גם על זכותם להישאר בעיר ולהשפיע על עיצוב המרחב העירוני, מה שמצביע על הצורך בדמוקרטיזציה של תהליכי התכנון העירוני כדי להשיג צדק חברתי ושוויון.

המציאות הזו, שבה תושבים נאלצים להילחם כדי להישאר בבתייהם, מציבה אתגר מוסרי וחברתי עבור החברה הישראלית. כיצד ניתן לפתח תהליכי התחדשות עירונית שמשרתים את כלל הקהילה ולא רק את בעלי ההון? האם ניתן לעצב עתיד שבו תושבים ותיקים, בעלי זהות תרבותית ייחודית, יוכלו להמשיך להיות חלק בלתי נפרד מהמרחב שהם בנו ושמרו במשך שנים?

אנרי לפבר, בהגות שלו "The right to the city" טוען שהעיר צריכה להיות מקום שבו יש לכל אדם זכות שווה לגישה למרחב העירוני ולמשאבים שבו. לפבר מדגיש שהעיר אינה רק מקום פיזי, אלא גם זירה חברתית ותרבותית שבה תהליכי ייצור חברתי מתקיימים. הוא מבקר את המערכת הקפיטליסטית שהפכה את העיר למרחב משרת כלכלה גרידא, תוך שהיא מספקת יתרון לאליטות ומפלה אוכלוסיות מוחלשות.⁵ לפבר מציע דמוקרטיזציה של תהליכי התכנון העירוני כך שיותר תושבים יוכלו

שלד חברתי- פעולות לתושבתי עגמי מתוך כוח פורמלי (חוקית)

שלד חברתי- פעולות לתושבתי עגמי מתוך כוח לא פורמלי (לא חוקית)

Henri Lefebvre, "The right to the city" (Paris: Anthropos, 1968),

בנוסף, אדריכלות מתנגדת יכולה לשמש כמחאה פיזית ומרחבית נגד מדיניות של הדרה, על ידי יצירת מבנים וסביבות שחושפים את המתח והקונפליקט הפוליטי הקיים, ולעיתים אף מערערים על חוקי תכנון קיימים. באמצעות פעולות אדריכליות סמליות. כך, היא לא רק מציעה פתרונות פרקטיים אלא גם מעצבת תודעה חדשה של התנגדות, זיכרון ושייכות במרחב.

וכאן נשאלת השאלה, כיצד אדריכלות מתנגדת תוכל לנהל משא ומתן בין צרכי המדינה לבין זכויות התושבים, ותציע מנגנון תיקון חברתי-עירוני של אי-ג'נטריפיקציה לאוכלוסייה ערבית בעג'מי?

Not everything that
is faced can be changed; but
nothing can be changed until it is
faced." James baldwin

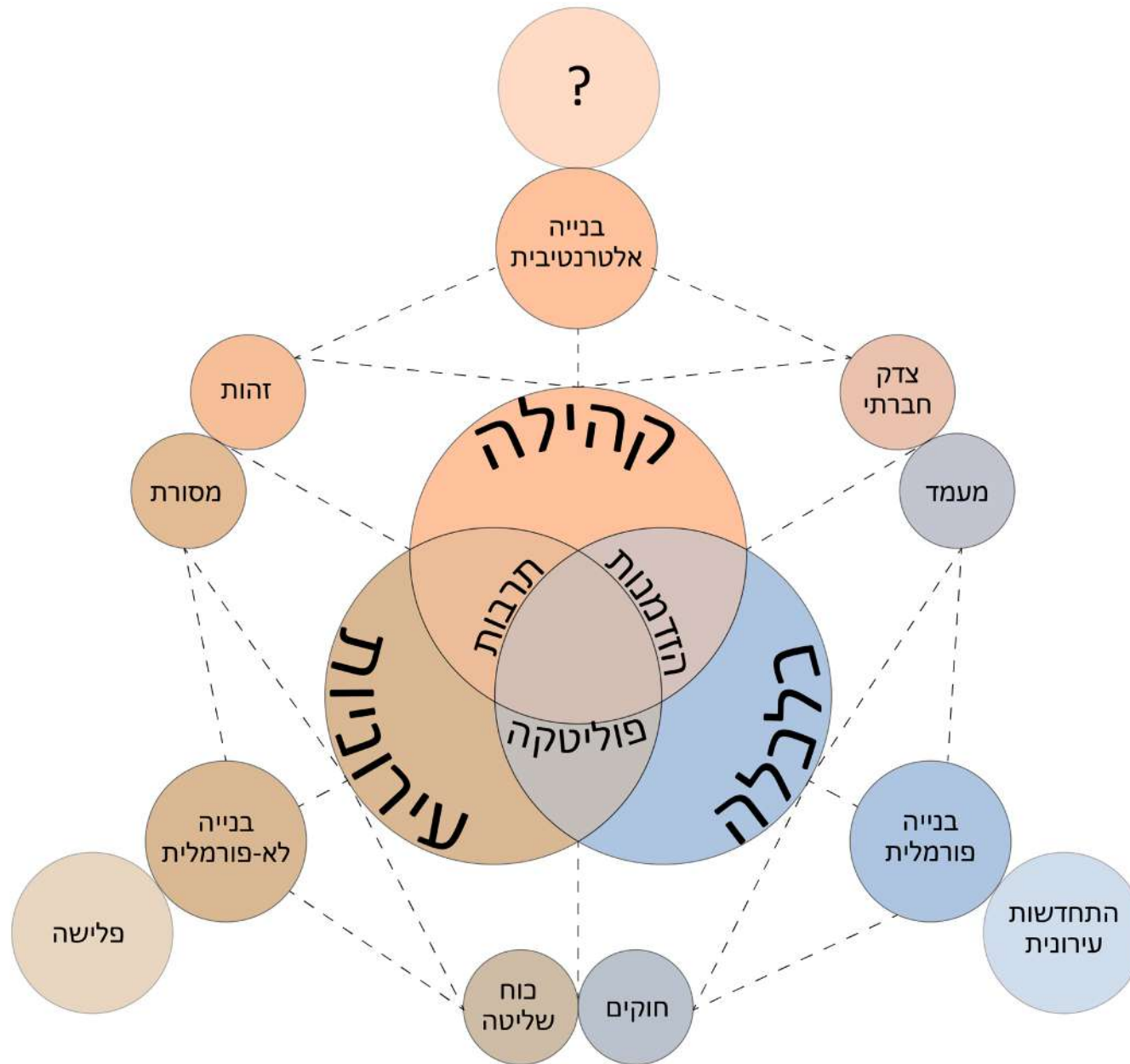
המאמר "Architecture of Resistance" מאת ירא שריף טוען כי הארכיטקטורה יכולה לשמש כאמצעי התנגדות במאבק הפוליטי שבין פלסטינים לישראלים, דרך יצירת "רגעים של אפשרות" במרחב. היא מציעה גישה שבה הארכיטקטורה אינה רק מבנה פיזי אלא גם מרחב פוליטי ותרבותי המאפשר סוכנות קהילתית, פרקטיקות יום-יומיות של התנגדות ושימור זהות.⁶

אדריכלות מתנגדת יכולה לשמש ככלי משמעותי להעצמה ולשיקום הקהילה הערבית בעג'מי, תוך יצירת נרטיב חלופי שמתנגד למדיניות ההדרה וההפקעה ההיסטורית. אדריכלות זו חורגת מהשיח התכנוני המסורתי ומתמקדת בהיבטים החברתיים, הפוליטיים והתרבותיים של המרחב, במטרה להחזיר לתושבים את תחושת השייכות והבעלות על המרחב העירוני. זאת תוך שיתוף הקהילה המקומית בתהליכי התכנון, מה שמוביל לפתרונות מותאמים לצרכים האמתיים של התושבים.

Yara Sharief, **Architecture of Resistance** (Routledge, 2017) 6

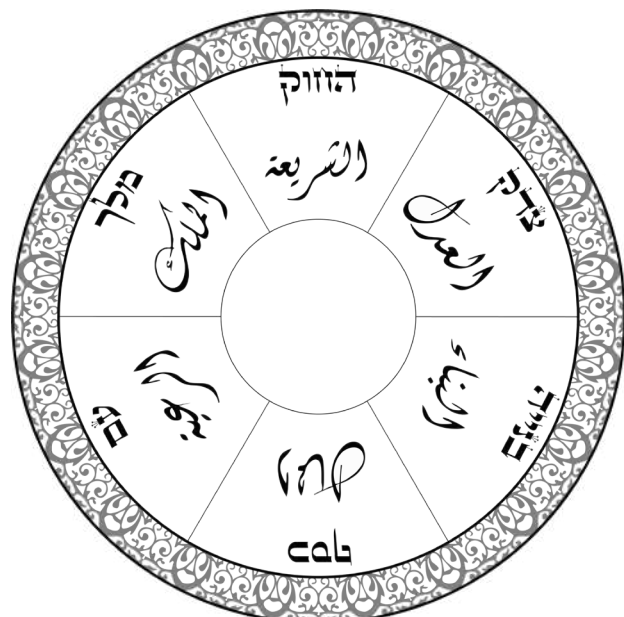

זיהוי טיפוסי בנייה

מוקדמה – אבן ח'לדון

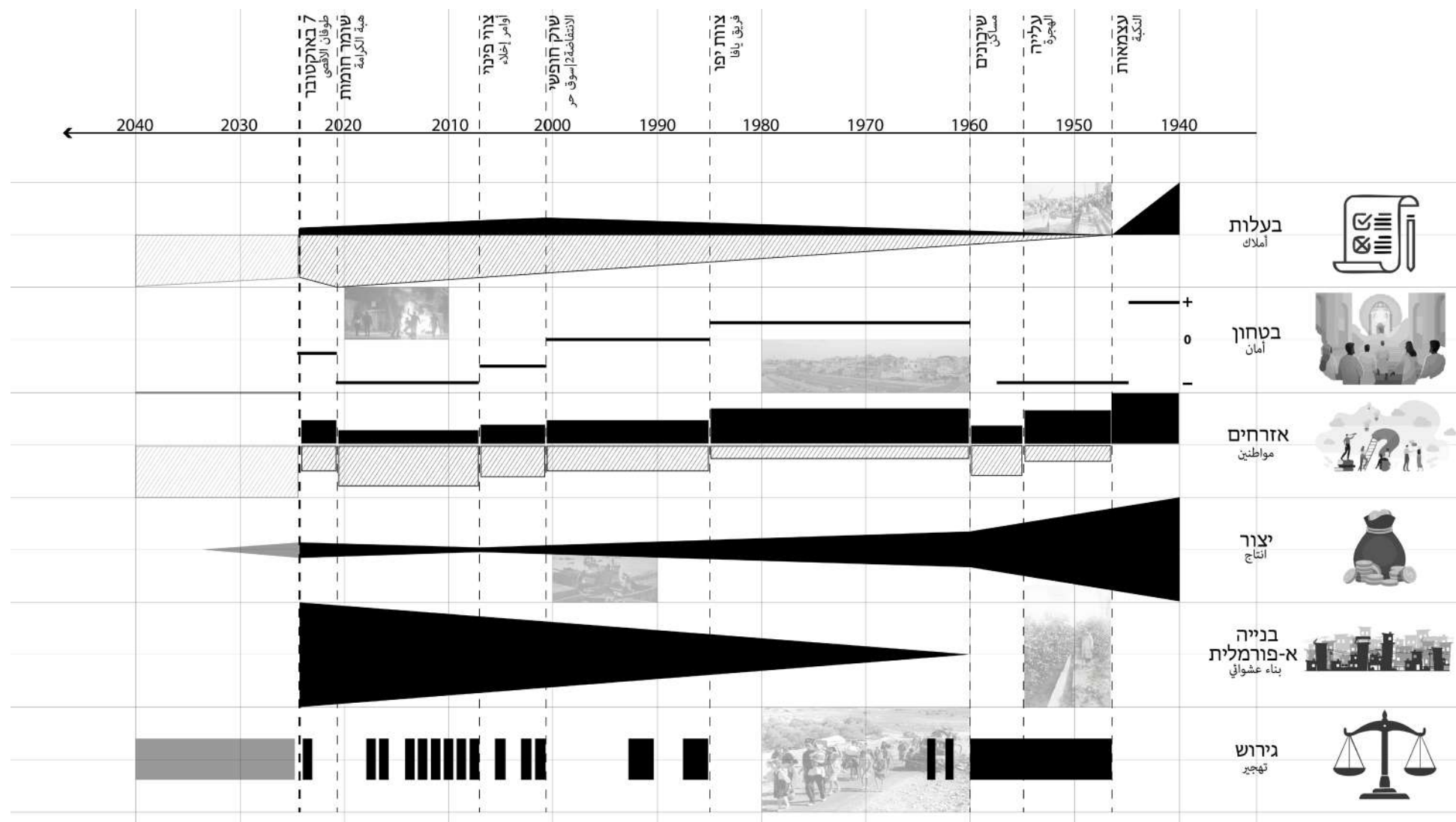
”דע לך. הו המלך. כי המלוכה לא תהיה חזקה אלה על ידי החוק. ולא יהיה בסיס לחוק ללא המלוכה. ולא תהיה ישועה למלך ללא העם. ולא יהיה כוח לעם ללא כסף. ואין דרך לכסף אלה על ידי בנייה ואין דרך לבנייה אלא על ידי הצדק. והצדק הוא האיזון הראוי שהונהג בין הבריאה על ידי אלוהים אשר הציב את המלך כאחראי עליון.”

מעדל אבן חלדון שמראה קשר הדוק בין חוק-מלך-עם-כסף-בנייה-צדק (1377)

מעדל אבן חלדון (2025)

צמיחה הסטוריים והשפעתם על עמי

סצנות לחלופות תכנון

אזרחים

01|פרזיטים

אם פולשים אז
פולשים עד
הסוף.

02|פלישוניזם

להגדיר את
הפלישות כסוג
של אדריכלות
מתוכננת עם
חוקים והדרכות.

אי-אכיפת חוק

03|חכם ולא צודק

עקיפת החוק,
למצוא פערין
בחוק ולתכנן
בהם.

04|התחדשות 2.0

התחדשות
עירונית מותאמת
למקום עם חוקים
חדשים.

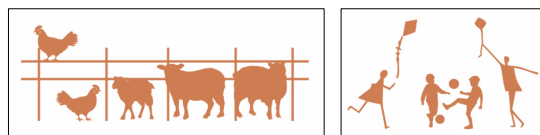
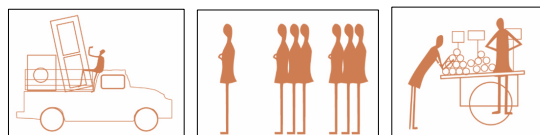
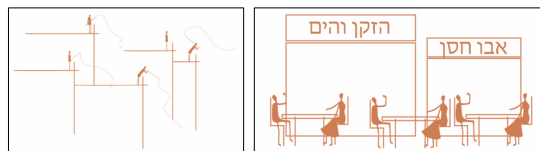

ממסד

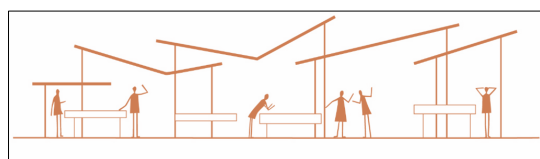
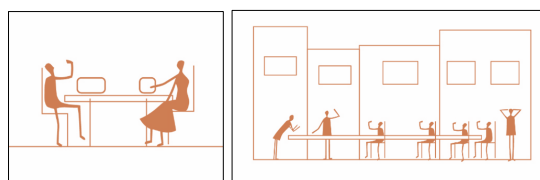
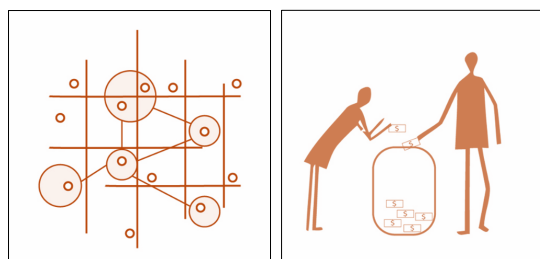
אכיפת חוק

סצנות גבשו מתוך פרמטרים של אבן חלדון

מהי עמדתו של האדריכל בקהילות שמתארגנות באופן עצמאי?

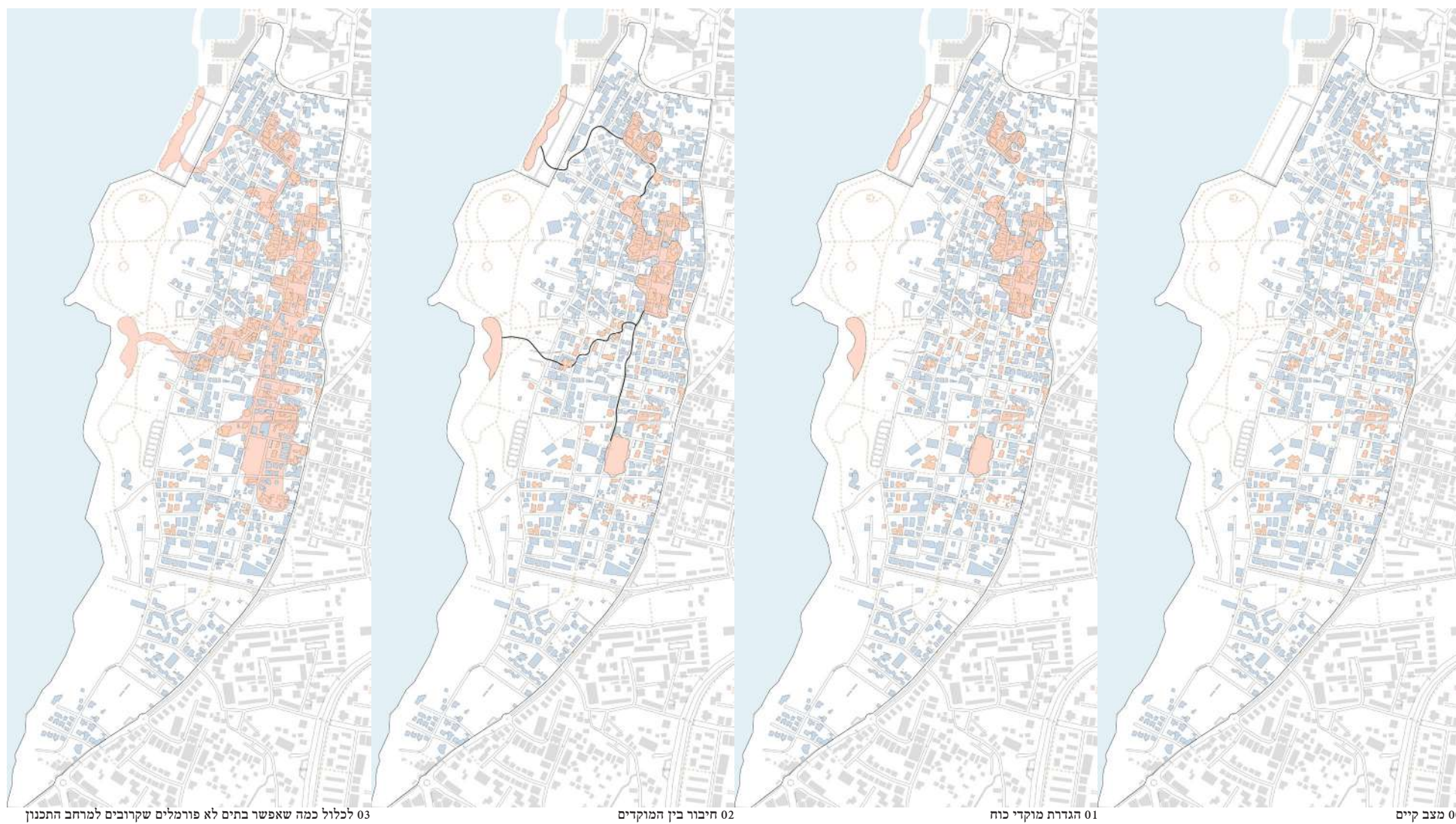
דפוסים קיימים

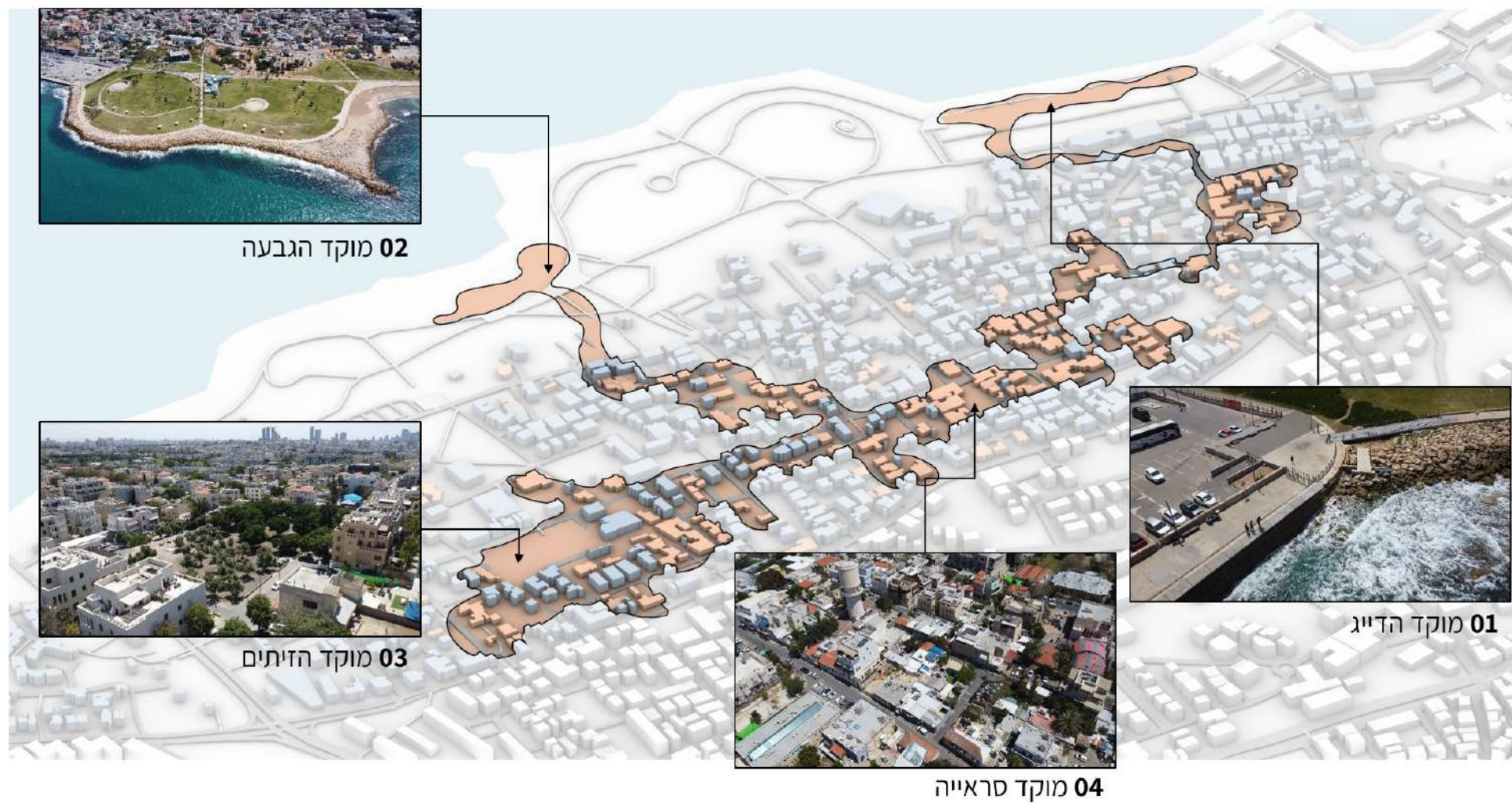
דפוסים מוצעים

תפקידו של האדריכל בקהילות שמתארגנות באופן עצמאי הוא לפענח את המערכת המורכבת שכבר קיימת, על מנת לזהות את הדפוסים של הקהילה ולפתח דפוסים נוספים להשגת צדק ושוויון במציאות הפיזית והחברתית באזורי מחיה בלתי פורמליים.

עבד אל-חלים אברהים

התערבות עירונית

מרחב התערבות עם 4 מוקדי כוח שירמו את השכונה

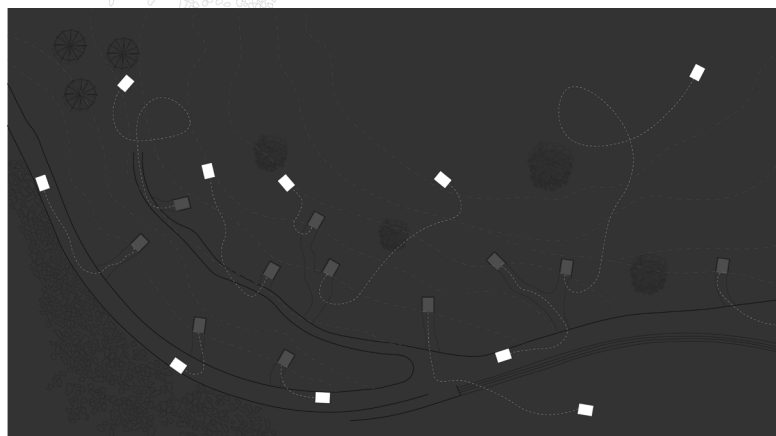
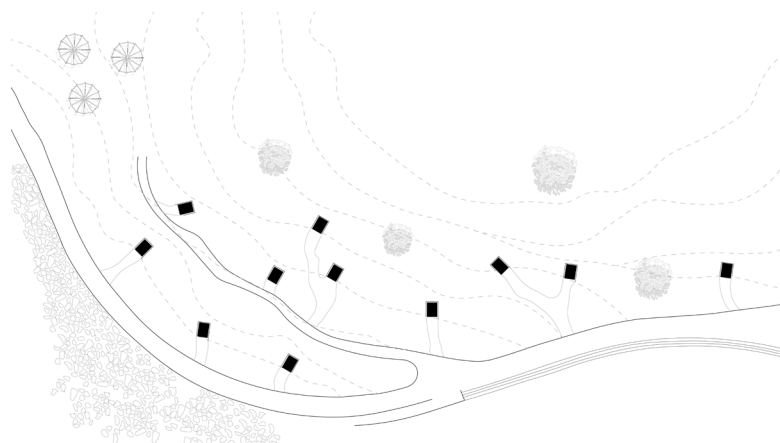
01 | מוקד הדייג

באמצע סערת הפיכת הנמל האייקוני של עג'מי לנמל תעשייתי ולמרכז הנגרים של פילוי, נותרה הפינה הזו עדיין כאחת מפינות הדיג המוצלחות בזכות שובר הגלים. לאחר שפענחת את המערכת הקיימת, הבנתי שאם נקים פלטפורמת דיג חבויה בין הסלעים עם חיבור מינימלי לקרקע, ולצידה נחזיר לחיים את שוק הדגים ההיסטורי – נוכל לא רק להעניק לתושבים מקום להנאה ולמפגש, אלא גם לחזק את מצבם הכלכלי.

הגבעה כיום משרתת בעיקר קבוצה מסוימת של אנשים – רצים בשעות הבוקר ומבלים על המדשאה בערב. עם זאת, כמעט ואין בה עצים שיצרו הצללה, משום שמעולם לא תוכננה להיות פארק; מדובר בגבעה שנוצרה על חורבות המבנים הערביים שנהרסו בשנת 1948. לכן, ההצעה היא לקחת את עגלות המכירה הקטנות שמופעלות כיום ליד הבתים, ולמקסם את הפוטנציאל שלהן דווקא על הגבעה.

03 | מוקד הזיתים

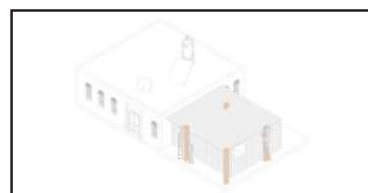

בוסתן הזיתים הוא אחד השטחים הציבוריים האחרונים שנותרו בעג'מי, אך עד כה לא זכה לתכנון אדריכלי, מתוך הנחה שהמרקם החברתי באזור עתיד להשתנות. כבר היום ניתן להבחין במפגש שבין בתים שעברו תהליכי התחדשות לבין בתים לא-פורמליים. לכן, ההצעה היא לשלב במקום תשתיות קטנות המותאמות לעצים הקיימים: תושבות בקרקע שעליהן ניתן להציב עמודים ולמתוח ביניהם בדים.

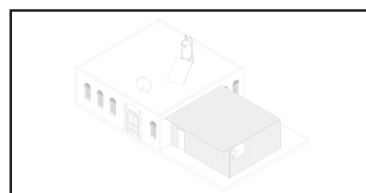
04 | מוקד הסראייה

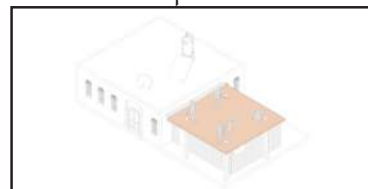
הסראייה – מקום קבלת ההחלטות – ממוקמת במרכז מרחב התכנון, בדיוק באזור שבו מצויה הכמות הגדולה ביותר של בנייה לא-פורמלית, וזהו למעשה השטח המשמעותי ביותר שבו ניתן להתערב. המיקום עצמו מזכיר פבילות חד-קומתי שהגיע למיצוי הפוטנציאל שלו, ללא אופק עתידי ברור. לפיכך, תכנון הסראייה משתלב עם תכנון המגורים, כך ששני המרכיבים יתמכו זה בזה וייצרו מסגרת כוללת של חיים קהילתיים וניהול משותף.

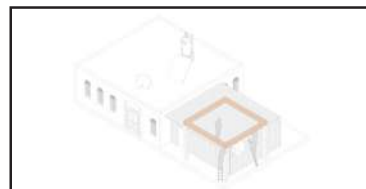
102 הוספת עמודים בצורה מוסתרת ברפנות הפלישה הקיימת

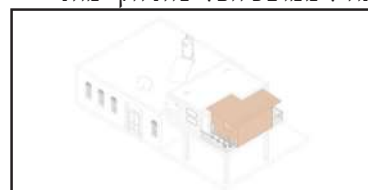
101 מצב קיים

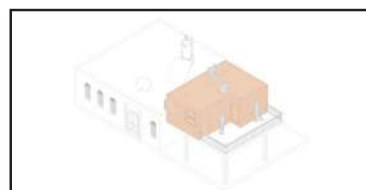
104 פלטפורמת בטון בגודל 7X7 גודל ממוצע הפלישות הקיימות

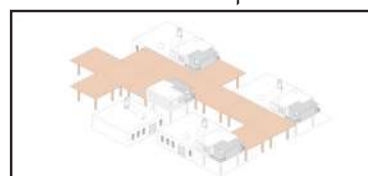
103 מקשרים עם קורות

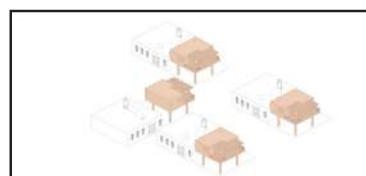
106 משאירים מרחב לפלישות עתידיות – אך בצורה מתוכננת, תוך התחשבות בכיווני האוויר ובדפוסים החברתיים הקיימים.

105 בית מודלרי מבלוקים, חומר שכבר רגילים אילו, ומשחררים את הקרקע מהבנייה הלא פורמלית הישנה

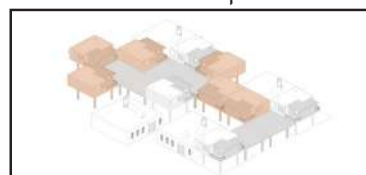
108 מייצרת עולם חדש, מכונה שמייצרת קרקעים ושטחי בנייה

107 הפעולה הזו מתחילה באופן צמוד לבתים קיימים

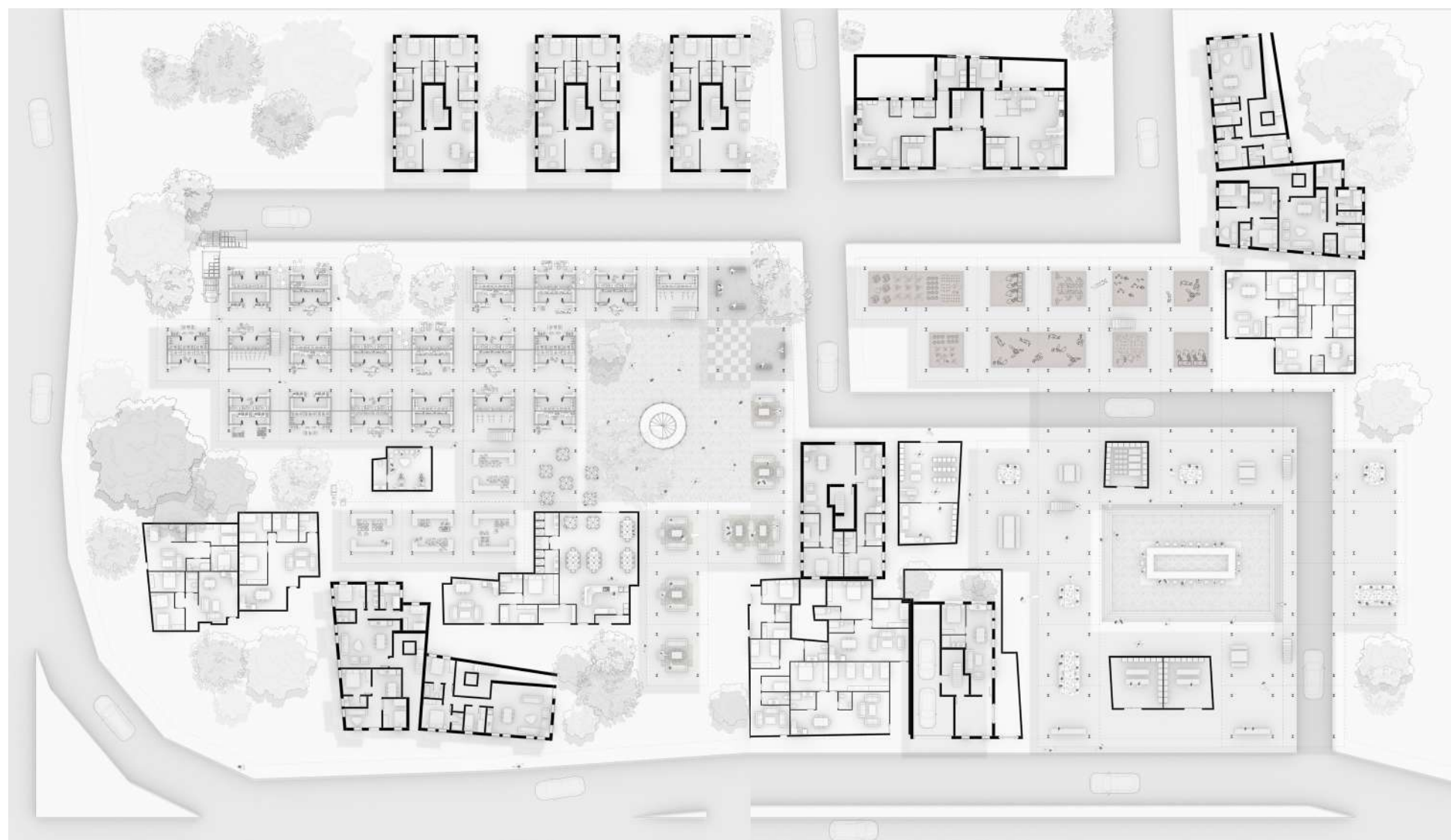
110 אופציה לעלות בגובה עד 3 קומות

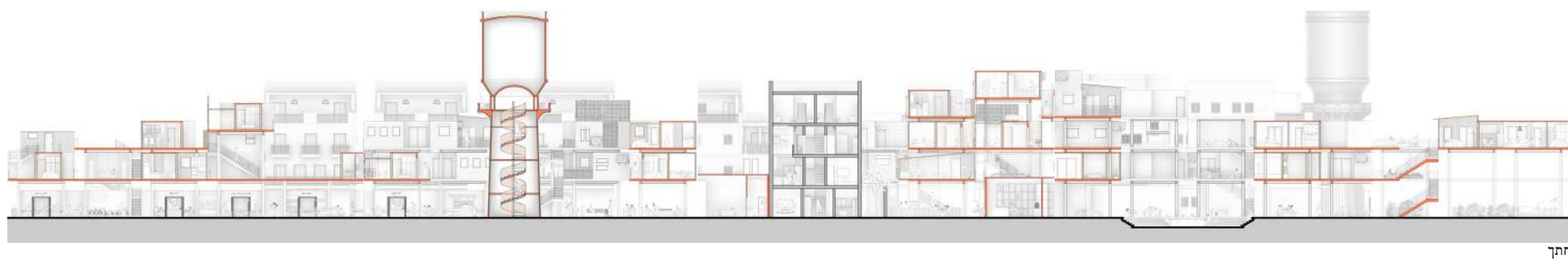
109 יחדות מגורים עם מרחבים משותפים פתוחים

תכנית קומה 1

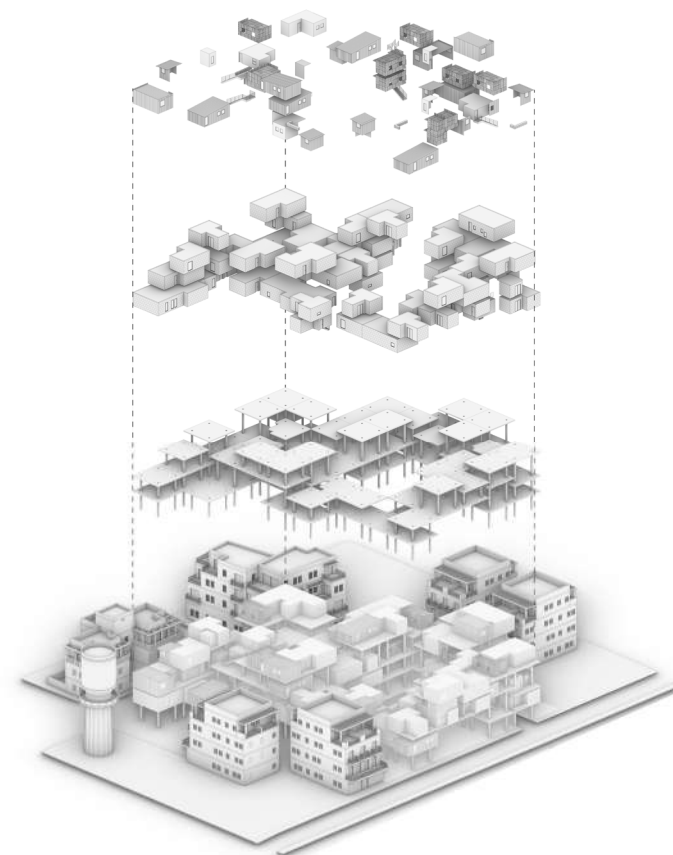
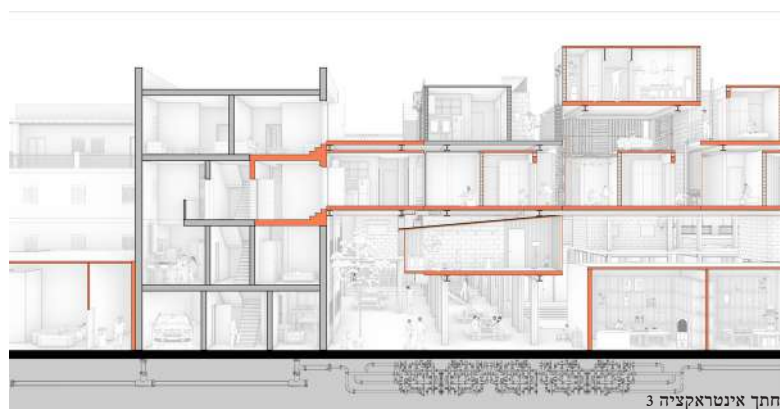
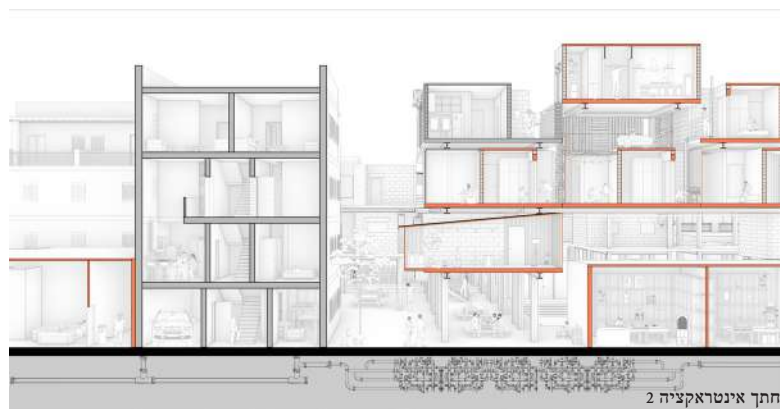
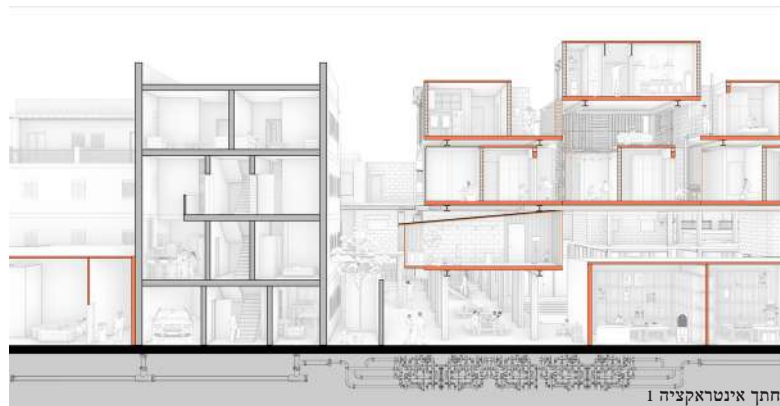
תכנית קומה קרקע

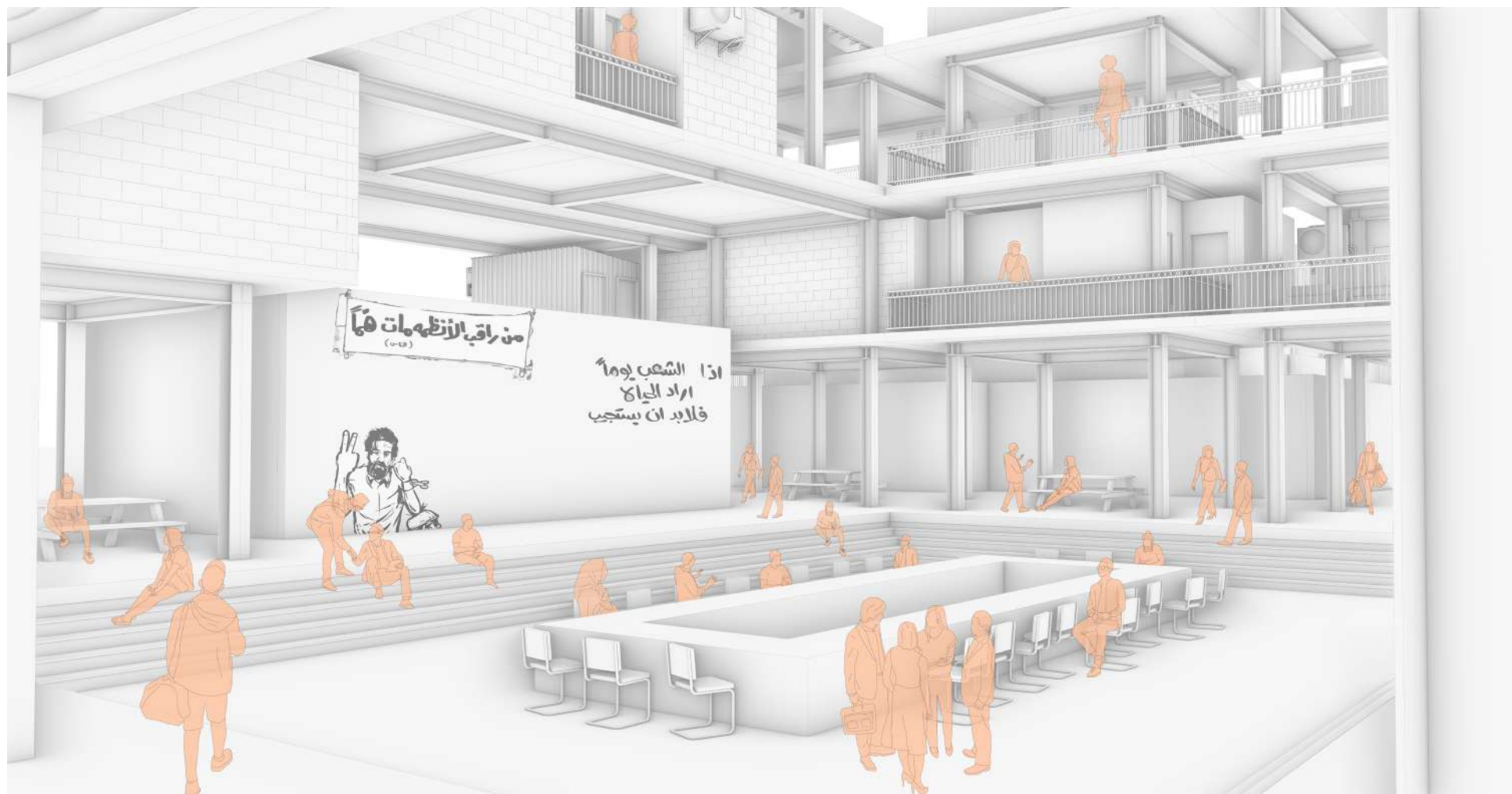
חתך

חזית

סכימת פלישונדום

מבט אל שכונת המגורים החדשה

סיכום

מחקר זה בחן את המקרה של שכונת עג'מי ביפו כמקרה בוחן מובהק להבנת יחסי הכוח במרחב עירוני מעורב הנתון לתהליכי התחדשות. מקרה עג'מי ממחיש את האופן שבו מדיניות ממסדית מקדמת פיתוח עירוני תוך התעלמות מצרכיה של האוכלוסייה הערבית המקומית, באופן המאיים על עצם יכולתה להמשיך ולהתקיים במקום. השאלה המרכזית שנבחנה במחקר היא כיצד אדריכלות מתנגדת תוכל לנהל משא ומתן בין צרכי המדינה לבין זכויות התושבים, ותציע מנגנון תיקון חברתי-עירוני של אי-ג'נטריפיקציה לאוכלוסייה ערבית בעג'מי?.

הממצאים מצביעים על כך שתושבי עג'מי מצויים במעמד פרדוקסלי: נוכחים במרחב העירוני אך מודרים מבחינה חוקית וחברתית. מדיניות ההפקעה, ההרס והשימור הבררני עיצבה מחדש את השכונה תוך דחיקת זהותה ההיסטורית והקהילתית. מגבלות תכנוניות ומצוקת דיור הובילו להתפתחות בנייה לאפורמלית, שהוגדרה על ידי הרשויות כ"פלישה" ושימשה ככלי להמשך הדרה. במקביל, תהליכי ג'נטריפיקציה והפרטת נכסי הדיור הציבורי האיצו את ניתוקם של התושבים מהמקום והעצימו תחושות ניכור ואובדן שייכות. מנגד, צמחו צורות התנגדות יומיומיות וקהילתיות – באמצעות האדריכלות, המרחב והפרקטיקות המקומיות – שנועדו לשמר זהות, זיקה למקום וזכות לקיום בעיר.

על בסיס ניתוח זה, המחקר מציע מתווה של אדריכלות מתנגדת המבוססת על שיטת בנייה הדרגתית וקולקטיבית, המתבצעת בשלבים ובשיתוף פעולה עם הקהילה המקומית. מתווה זה נועד להבטיח את המשך קיומם של התושבים במרחב העירוני ולחזקם מבחינה כלכלית וחברתית באמצעות רשת מוקדים קהילתיים. עם זאת, מוצג כאן כי מדובר באפשרות אחת מבין מספר אפשרויות, כאשר האחריות המוסרית והמקצועית של האדריכל היא להמשיך ולמלא תפקיד פעיל בעיצוב מרחב צודק ושוויוני יותר.

ביבליוגרפיה

- 1 דניאל מונטרסקו, "כלוב זהב", תאוריה וביקורת 23, סתיו 2003.
- 2 Giorgio Agamben, **Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life** (Stanford: Stanford University Press), 1998
- 3 תמר זנדברג, ניתוח ביקורתי של מנגנון השימור: המקרה של שכונת ימין משה בירושלים, (אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2008)
- 4 Ananya Roy, "Urban Informality: Toward an Epistemology of Planning," *Journal of the American Planning Association*, Spring 2005, Vol. 71, No. 2, 147-158
- 5 Henri Lefebvre, "The right to the city" (Paris: Anthropos, 1968),
- 6 Yara Sharief, **Architecture of Resistance** (Routledge, 2017)
- 7 Ibn Khaldūn. (1967). *The Muqaddimah: An introduction to history* (F. Rosenthal, Trans.). Princeton University Press. ((Original work published 1377
- 8 <https://www.haaretz.co.il/news/education/2013-07-12/ty-article/premium/0000017f-e18f-d9aa-afff-f9dfc9150000>